

Вивчення різностильових художніх творів як ефективний засіб розвитку мовлення

Л.Л. Нежива

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Paper received 10.11.15; Accepted for publication 20.11.15.

Анотація. У статті окреслено нові можливості розвитку мовлення старшокласників на уроках літератури під час вивчення літературних напрямів. У зв'язку з цим розглядаються шляхи роботи над мовою: читання художніх текстів, які репрезентують літературний напрям; дослідження стильових особливостей художнього мовлення. Автор пропонує урізноманітнити в старших класах види письмових робіт творами-мініатюрами з урахуванням особливостей лексики, художніх засобів, синтаксичної будови мовлення в різних літературних стилях.

Ключові слова: літературний напрям, стильова домінанта, художнє мовлення, учнівський твір, імпресія-мініатюра, асоціативний етюд

Засвоєнню особливостей художнього зображення явищ на уроках розвитку мовлення приділяв увагу Є. Пасічник, переконуючи у необхідності навчання учнів «користуватися засобами художньої мови, яка, крім комунікативної функції, є носієм і естетичних функцій» [4, с. 346]. Учений-методист упевнився, що такий підхід «вимагає від школярів і вміння користуватися засобами художнього зображення», що зумовлює важливість застосування специфічних видів учнівських робіт, «які ґрунтуються на моделюванні певних художніх прийомів, форм, стилів, конструюванні речень з певними художніми засобами» [4, с. 346]. Підготовкою до подібних робіт є стилістичний експеримент, представлений Г. Токмань як одну з активних форм з мовою художнього твору, що може стати «вихідним для розуміння учнями певного літературного напрямку» [6, с. 217]. Автор пропонує вчителю внести зміни у фрагмент художнього тексту, пропускаючи або змінюючи характерні для його стилю слова, щоб учні потім знайшли помилку. Думки вітчизняних методистів є підґрунтям розробки комплексної системи розвитку усного і писемного мовлення під час вивчення літературних напрямів.

Психологічні дослідження І. Синиці підтверджують підвищення загальної культури мовлення учнів від виробленої в них уважності до мови [5, с. 158]. Зосереджуючи увагу на особливостях лексики, художніх засобів, синтаксичної будови мови різностильових літературних творів, старшокласники засвоюватимуть різні способи художнього відтворення, тим самим набуваючи необхідного досвіду естетично виражати почуття, прагнення, переконання, враження, емоції, настрої, екзистенційні роздуми, ідеї, мрії тощо. Отож, важливо навчити учнів оперувати різностильовими засобами художнього мовлення.

Необхідною формою роботи, спрямованої на опанування мовної специфіки різних стилів є спостереження за мовленням у творі з урахуванням стильової домінанти літературного напрямку. Бароківі твори відрізняються вишуканістю, пишномовністю, декоративністю. Класицизм характеризується пластичністю й виразністю поетичної мови. Романтизм наповнює художні твори фольклорною образністю, символікою, міфологізмом та архаїзмами. Мова реалістів характеризується детальністю, описовістю, точністю художнього зображення. Художньому мовленню імпресіоністів притаманні незакінченість і фрагментарність, звукова та візуальна асоціативність. Експресіоністів

відрізняє підвищена емоційність, імпульсивність, лаконізм художнього вираження. Символізм відкрив унікальність метамови мистецтва, позначеної музичністю на семантичному й формальному рівнях. Футуристи експериментували, створюючи «футуристичний заум», вивільняючи звукові можливості слова тощо. Ці спостереження можуть продовжуватися зіставленням мовлення авторів, які репрезентують один або різні літературні напрями.

Розглянемо класифікацію монологічних висловлювань відповідно до проблеми вивчення літературних напрямів. Розширюючи види репродуктивних висловлювань назвемо художні перекази із збереженням відповідної естетики: реалістичних описів пейзажів, образів, історичних екскурсів; натуралістичних фактів; художніх імпресій та експресії; фантастичних візій; екзистенційних мотивів тощо. Подібні види висловлювання набувають важливості ще й тому, що свідоме запам'ятовування і відтворення особливих образів, пафосу, емоційної наснаженості із збереженням закономірностей художнього відтворення дійсності властивих різним літературним стилям збагачує естетичний досвід учнів і розвиває, вдосконалює їх мовлення можливостями наслідування та практичного застосування різностильового мовного матеріалу. Досліджуючи психологію усного мовлення, І. Синиця переконався, що розгорнутий спосіб пояснення, розкриття образного значення художніх висловів збільшує ймовірність лишитися «у словниковому складі після однієї-двох зустрічей з ними, і не тільки в пасивному, а й в активному» [5, с. 29].

Схарактеризуємо особливості продуктивних висловлювань (літературознавчих, мистецтвознавчих, творчих) стосовно великих стилів. Найбільш важливими на уроці літератури є навички літературознавчого висловлювання, оскільки для їх формування й розвитку необхідні глибоке осмислення художніх текстів і розуміння літературознавчої думки та літературної критики. Вивчення літературних напрямів значно розширює межі літературознавчих висловлювань, зокрема окреслених С. Леоновим: усна розгорнута відповідь, повідомлення, доповідь [2, с. 374]. Старшокласникам пропонується готувати висловлювання, у котрих з'ясуватимуться такі аспекти: функціонування напрямів за певної літературної доби; ознаки великого стилю в індивідуальному стилі письменника та їх співвідношення; особливості сприйняття стилю тощо.

Вивчаючи літературний напрям «з середини тексту», пропонуємо старшокласникам застосовувати різні види літературознавчих коментарів: жанру, тематики, мотивів, образів, художніх засобів, властивих певному великому стилю. Наприклад, вивчаючи імпресіонізм пропонуємо прокоментувати особливість жанру: «Новела у відтворенні миттєвих вражень». Старшокласники, висловлюючись на цю тему, обґрунтують необхідність застосування письменниками для зображення літературних імпресій особливого жанру, який дозволяє передати настрої, емоції, переживання незабутніх миттєвостей життя. Жанрово-композиційна специфіка новели дає можливість автору, не дбаючи про інформативну вичерпаність, мозаїчно нанизувати сиюхвилинні враження у фрагменти психічного стану особистості.

Коментар властивої стилю тематики покажемо на прикладі експресіонізму. Його називають «мистецтвом крику», «маніфестом катастрофи», оскільки на рівні розірваного нерва митці відчули ворожість, жорстокість, несправедливість, зло, що є в світі й змушує людину страждати й виражати свої емоції, вивергаючи їх з вулканічною потужністю. Надзвичайні людські емоції викликані відтворенням не менш драматичних тем, пов'язаних з еміграцією, війною, соціальними катаклізмами, що несли небезпеку, загрожували фізичному і духовному знищенню, а тому викликали «почуття на межі». Пропонуємо старшокласникам пояснити таку зумовленість в коментарі: «Драматизм тематики художніх творів експресіоністів».

Доречним на уроці вивчення символізму буде коментар провідних мотивів стилю. Прагнення символістів розгадати таємницю буття й натякнути на неї в своїх творах, усвідомлення трагічності буття людини у зв'язку з недосяжністю ідеалу, зумовлює культивування мотивів меланхолії, медитації, страждання від нездійснених мрій, розчарувань. Зокрема, коментуючи поезію М. Вороного старшокласники усвідомлюють провідні принципи творчості символістів. Поет, наділений особливим даром чарівника, віщуна, а процес його творчості порівнюється з культово-обрядовим дійством. Митець намагається здійснити прорив у «нетрі світознання»; його дух «сягає понад хмари» в «незміряний простір», долучаючись до пізнання таємниць Всесвіту, абсолютного ідеалу «ясних зір», «чистих зір». Осягнення істини відбувається через дистанціювання від конкретики, шляхом освоєння трансцендентного, надреального світу, представленого символікою сну, мрії, тобто станів, коли відкривається можливість чути музику сфер, що осмислюється як світова гармонія. Образ співця, який носить «вінець надлюдського страждання» і «квилить» у своїх піснях голосом сліз і крові, передає трагічне світовідчуття, викликане усвідомленням суперечностей між омріяним ідеалом і дійсністю, притаманне символістам.

Окрім того, часто для розуміння стилю виникає необхідність коментування літературних маніфестів, зокрема, символізму (висловлювання А. Рембо, С. Малларме, поезії «Вега», «Зоряне небо» М. Вороного) та футуризму (маніфест Ф.-Т. Марінетті, передмова М. Семенка до збірки «Дерзання») тощо.

Нині все більше набувають актуальності зв'язки літератури з різними мистецтвами, тому не менш важ-

ливо сформувати в старшокласників навички мистецтвознавчого висловлювання. Це можуть бути не тільки розповідь або доповідь, але й різні види коментарів та презентація, зокрема:

- Презентація твору мистецтва, що дав поштовх розвитку цілого напрямку. Наприклад: «Картина К. Моне «Враження. Схід сонця» дала назву мистецькому напрямку»; «Мистецтво крику. Картина Е. Мунка» тощо.
- Коментування способу творення одного з мистецтв, що було перенесено в літературу. Наприклад: «Пластичність літературних творів бароко»; «Пленерність літературного імпресіонізму»; «Музикальність літературного символізму» тощо.
- Презентація твору живопису, архітектури, скульптури, музики та коментування на його прикладі рис напрямку, що характерні для літератури. Наприклад: «Декоративність поезії І. Величковського та архітектури бароко»; «Буремність в зображенні скульптур Пінзеля і ліричного героя барокових поезій» «Мозаїчність, фрагментарність картини О. Бурачека «Хатка» і новели М. Коцюбинського»; «Агресивний урбанізм на картині О. Богомазова «Міський пейзаж» та у вірші М. Семенка»; «Музикальна какофонія і деструкція форми в літературі» тощо.
- Коментар кінокритика, який визначає риси великого стилю у кінострічці. Наприклад: «Кольорові враження окремих новел кінострічки «Тіні забутих предків»; «Документальність і поезія в кінострічці «Камінний хрест» тощо.

Одним із найскладніших є творче висловлювання. Його різновидом може бути художньо-біографічне оповідання «Письменник у пошуках стилю». Старшокласники будуватимуть художню оповідь, керуючись знаннями життєпису письменника, документальних матеріалів про його творчість. Мовлення пов'язане з мисленням, тому пізнання художнього мовлення передбачає дослідження художнього мислення письменника. Учневі важливо збагнути особливості творчого процесу, тобто способу пізнання світу і людини в ньому. Загальні риси світогляду митця свідчать про його тяжіння до якогось з мистецьких напрямів. Художнє вираження уявлень відбувається на півсвідомому рівні: у пошуку індивідуального стилю, що формується з еkleктики різностильових фрагментів, мусить вирізнитися стильова домінанта, що співвідноситься з «домінуючим типом художнього мислення» [3, с. 311].

Наприклад, художньо-біографічне оповідання на тему: «М. Коцюбинський фіксує враження на пленері» передбачає вивчення досвіду митця нотувати імпресії, перебуваючи на прогулянках, усамітнюючись у лоні природи. Працювати на пленері звикли художники-імпресіоністи, які намагалися схопити сиюхвилинні враження й зберегти їх. Це було також улюбленим заняттям М. Коцюбинського, де б він не був, відпочиваючи в Кононівці, лікуючись на Капрі, працюючи у складі філоксерної комісії. У своїх листах митець писав про те, як збирає матеріал, переживає природу, спостерігає і вчиться. У записній книжці він робив записи, що стали або планувалися основою його творів. Це літературні імпресії, з якими необхідно познайомити старшокласників.

Твір, як суб'єкт діалогу, в «процесі мовленнєвого спілкування даної культурної сфери» (за М. Бахтінім)

пов'язаний з іншими творами-висловлюваннями й водночас вирізняється «від творів попередників, на які автор опирається, від інших творів того ж напрямку, від творів ворожих напрямків, з якими автор бореться» [1, с. 311]. Як репліка діалогу художній твір спрямований на «активну відповідь розуміння» читача, тому на уроці літератури постає необхідність організувати навчально-інтерпретаційний діалог, який стосуватиметься питань стилю, ствердження / заперечування традиції, спільного / відмінного з творчістю інших письменників, які репрезентують один напрям.

Кращому розумінню естетики літературного напрямку сприятиме занурення в атмосферу мистецького життя з відтворенням маніфестів, настроїв, читанням творів, критичними виступами представників різних угруповань письменників. Отож, доречно організувати театральні-художні діалоги в літературних салонах, кав'ярнях, де учні виголошуватимуть від імені неокласиків, або футуристів, або символістів їх естетичні уподобання, дискутуватимуть між собою, виражатимуть різні думки з приводу літературно-мистецького розвитку.

Організація належних умов розвитку усного мовлення під час вивчення літературних напрямів сприятиме ефективності написання письмових робіт учнів. У методиці розвитку писемного мовлення важливу увагу приділяють творам публіцистичного характеру, у яких «добре виявляється власне я школяра, світ його думок і почуттів, ставлення до того, про що він пише» [7, с. 4]. У таких творах учні можуть використовувати інформацію з різних джерел, передусім з життя, художніх творів, мистецтва, історії, філософії тощо. Темі літературно-публіцистичних творів значно розширює ціннісно-смісловий компонент великошкільової літературної компетентності, що передбачає розвиток естетичного, духовного, життєвого досвіду шляхом засвоєння художнього образу світу, зміни якого виявлено в естетиці літературних напрямів. Таким чином в реалізмі слід усвідомити гуманістичні ідеали письменника, в імпресіонізмі відчуті життєствердний оптимізм, гармонію внутрішнього світу з природою, в експресіонізмі – негативний вплив суспільних потрясінь на духовність людини, в символізмі – радість розкриття таємниці, зашифрованої поетом в складних, неоднозначних символах, в неоромантизмі – засвоїти ідеал краси вольової людини, здатної досягти мрії тощо. Такий підхід слід урахувати у формулюванні тем учнівських творів.

В умовах розвитку проектної технології навчання продуктивним жанром публіцистичної творчості старшокласників стає стаття в шкільну газету. Це невеликий за обсягом публіцистичний твір, що висвітлює актуальну літературну, мистецьку й водночас суспільно важливі теми, передбачає власний коментар. Сформулюємо вимоги до подібного виду робіт: яскрава, образна назва-заголовок, що інтригує цікавими фактами, темами, відкриттями; лаконічність вислову й змістовність; достовірність використаного матеріалу; врахування наукової думки та висловлення власних поглядів. В аспекті вивчення літературних напрямів матеріалом для статті можуть стати: літературні маніфести, висловлювання письменників про великі стилі; особливості творчості письменника, який

репрезентує напрям; літературний твір (картина, скульптура, кінострічка, архітектурний або музичний твір), знаковий в розвитку напрямку; риси творів, на основі яких узагальнюємо знання про стиль напрямку тощо. Підготовка до написання статті передбачає учительський інструктаж із формулюванням теми; наданням інформації про пошук необхідних матеріалів; визначення ключових питань, що необхідно висвітлити з теми.

Вивчення творів українського письменства на естетичних засадах літературних напрямів дає можливість розширити межі учнівських письмових робіт художнього спрямування. Дослідження літературних напрямів наштовхує на думку про впровадження в шкільну практику учнівських творів з урахуванням естетики різних стилів: твір – опис, твір – нарис, твір – імпресія, асоціативний етюд, твір – експресія, інтерпретація метафори, мистецький експеримент, твір – стилізація тощо.

Читання художніх творів, що репрезентують реалізм в українській літературі, дають можливість десятикласникам навчитися усвідомлено сприймати об'єктивність та аналітичність художнього мислення. Реалістичному мовленню властива описовість, правдивість зображення в найдрібніших деталях. Спосіб викладу матеріалу в художньому описі полягає передусім у фіксуванні окремих рис, властивостей персонажів, краєвидів, інтер'єрів, предметів тощо. Також старшокласникам необхідно усвідомити багатоаспектність змалювання конкретного предмету чи явища, зокрема просторовий, часовий, динамічний або статичний, з різним ступенем детальності тощо. Отож, за зразком реалістичних пейзажів, пропонуємо старшокласникам твори-описи краєвидів рідного села, міста. Готуючи старшокласників до виконання творчої роботи слід пояснити, що в творі-описі слід уникати суб'єктивної емоційної оцінки зображуваного, керуючись правдивістю й предметністю реалістичного пейзажу, мальовничість якого художньо відтворюється за допомогою різноманітних художніх засобів.

Вивчаючи імпресіоністичні твори, старшокласники знайомляться з естетикою творення художньої імпресії. Вона складається з образів, які ескізно, мозаїчно фіксують миттєві враження. Запропонуємо учням поділитися яскравими враженнями особистого життя, що стали причиною радісного світлого настрою, і художньо їх передати за допомогою імпресіоністичної техніки. Даючи завдання створити власну імпресію-мініатюру, пригадуємо, як імпресіоністи збирали враження для своїх творів, спостерігаючи за природою. Завдання для старшокласників ускладнюються тим, що імпресіоністичному пейзажу властива не описовість, а настроєва функція, передача динамізму внутрішніх переживань особистості. Готуючись писати твір-імпресію, радимо старшокласникам прогулятися парком, адже природа стала не тільки об'єктом спостережень митців, а й джерелом відновлення духовних сил. Альтернативою прогулянки може стати перегляд образотворчих імпресій художників. Спостерігаючи пейзажі, учневі необхідно спробувати естетично відтворити свої відчуття. Для цього радимо зробити нотатки у таблиці з колонками «враження», «настрій», «художні образи». Сформулюємо кілька

тем для подібних творів-мініатюр: «Сонячний день», «Дивний гомін», «Велика тиша», «Я ранок стрічаю, мов друга...» тощо.

Під час вивчення символізму важливо не тільки навчити старшокласників розуміти і глумачити символи, але й розвивати символізм, самостійно створюючи смисли образів-символів. У методичних рекомендаціях щодо проведення можливих видів контрольних робіт із розвитку мовлення пропонується написання асоціативного етюду, викликаного певним художнім образом. Цей вид творчої роботи є найбільш доречним при вивченні символізму, оскільки етюд, як жанр музичного твору фрагментарного, настроєвого характеру, став популярним серед символістів, які підносили музику в художньому слові й у процесі творчості, а також, вибудовуючи складні асоціативні ланцюжки смислів образів, віддавали перевагу чуттєвості та інтуїції.

Шкільною практикою доведено ефективність створення старшокласниками асоціативних етюдів на ета-

пі засвоєння творчих принципів символістів. Вчитель заздалегідь обирає декілька образів із поетичного твору, позначеного символізмом, і пропонує їх учням для створення етюду, зберігаючи тасмницю першоджерела. Готуючи учнів до виконання завдання, необхідно актуалізувати знання про етюд як жанр й наголосити на необхідності у власному творі передати настрій, емоції, нав'язні художніми образами. Виконавши завдання, старшокласники читають власні етюди, а вчитель розкриває джерело обраних ним образів і оприлюднює поезію. Під час аналізу вірша важливо звернути увагу на провідні засади творчості символістів, які створюють своєрідний настрій, пробуджуючи уяву й інтуїцію читача, активуючи незвичні асоціації, намагаючись на глибинні смисли символів.

Можливість естетизувати особистісні враження, емоції, роздуми, застосовуючи різностильові мовні засоби, не тільки наблизить учнів до розуміння мистецьких напрямів, але й сприятиме розвитку їх творчості й мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Л.: Літопис, 1996. – С. 310 – 317.
2. Богданова О.Ю., Леонов С.А., Чертов В.Ф. Методика преподавания литературы: Учебник. – М.: Изд. центр «Академия», 3. 2002. – 400 с.
3. Киселева Л. Ф. О стилиевой доминанте // Теория литературных стилей. Современные аспекты изучения: Сб. статей / Под ред. Н.К. Гей и др. – М.: Наука, 1982. – С. 301 – 319.
4. Пасічник С. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
5. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4 – 8 класів. – К.: Рад. школа, 1974. – 208 с.
6. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: Підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.
7. Цимбалюк В. Учнівський твір у середній школі. – К.: Освіта, 1997. – 207 с.

REFERENCES

1. Baxtin, M. The statement as a unit of speech communication // *Antologiya svitovoi' literaturno-krytychnoyi dumky XX st.* / ed. M. Zubrycz`ka. – L.: Litopys, 1996. – P. 310-317.
2. Bogdanova, O.Yu., Leonov, S.A., Chertov, V.F. *Methods of teaching literature. Tutorial.* – M.: Publish. Centre «Akademiya», 2002. – 400 p.
3. Kiseleva, L.F. About stylistic dominant // *The theory of literary styles. Modern aspects of the study: Coll. articles / ed. N.K. Gej et al.* – M.: Nauka, 1982. – P. 301-319.
4. Pasichnyk, Ye.A. *Methods of teaching Ukrainian literature in secondary schools.* – K.: Lenvit, 2000.– 384 p.
5. Synytsya, I.O. *Psychology speech of pupils 4 – 8 classes.* – K.: Rad. shkola, 1974. – 208 p.
6. Tokman`, G.L. *Methods of teaching Ukrainian literature in secondary school. Tutorial* – K.: VCz «Akademiya», 2012. – 312 p.
7. Cymbalyuk, V. *Student work in secondary school.* – K.: Osvita, 1997. – 207 p.

Studying of creative works of different styles as an efficient way of speech development

L.L. Nezhyva

Abstract. In the article it is traced new possibilities of senior student's speech development at the literature lessons during studying of literary directions. Relating to it, it is observed the ways of work on a language: reading of creative works which represent a literary direction; studying of stylistic features of an artistic speech. The author suggests varying the kinds of writing works with compositions – miniatures, which are written according to the vocabulary peculiarities, artistic ways, and speech syntactic construction in different styles.

Keywords: literary directions, a style dominant, an artistic speech, a student's composition, impression-miniature, an associative sketch